

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.98.06:343.226:343.434

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.1.24>

І. С. Клечановський

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

ЗНАЧЕННЯ ЕВРИСТИЧНОГО ПІДХОДУ У ПОБУДОВІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬНИЦТВА ЩОДО ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЯЛЬНІСТЮ, ПОВ'ЯЗАНОЮ З НАДАННЯМ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Стаття присвячена проблемі окремих методик розслідування злочинів. Серед таких проблем досить часто зустрічаються дослідження, що стосуються різних підходів до побудови методики розслідування злочинів, зокрема евристичного. Констатується, що створення нових методик розслідування злочинів є пріоритетним завданням криміналістики. Характеризується поняття «криміналістична методика» як завершальний розділ криміналістичної науки, суть якого полягає в аналізі накопиченого досвіду в ході слідства та здійсненні пошуку необхідних методів для ведення розслідування кримінального правопорушення. Зазначається, що окремі методики розслідувань – це певний алгоритм дій слідчих, який застосовується для розслідування кримінального правопорушення. Наголошується на тому, що формування всіх криміналістичних методик розслідування злочинів має відбуватися на підставі чітко сформованих принципів.

У статті здійснено спробу обґрунтувати застосування евристичного підходу під час побудови криміналістичної методики розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги. Евристичний підхід проявляється саме тоді, коли слідчий за відсутності належної методики для розслідування самостійно відшукує методи та засоби виконання поставлених завдань, урахувавши індивідуальні особливості розслідуваної події, а також застосовує творчий хід мислення, який не збігається з типовими рекомендаціями, що призводить до пошуку іншого, нетрадиційного рішення.

Зазначається, що евристичні методи слід розглядати як спеціальні методи аналізу. Наводяться окремі евристичні методи, наявність яких є обов'язковою умовою формування криміналістичної методики розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи. Серед таких методів важливе місце займає метод моделювання, котрий застосовується слідчим на початковій стадії розслідування. Також характеризуються метод синектики та мозкового штурму. Підкреслюється, що для застосування евристичних методів у розслідуванні цього кримінального правопорушення слідчий повинен володіти значним практичним досвідом і творчим потенціалом.

Ключові слова: слідча діяльність, алгоритм, кримінальне правопорушення, слідча ситуація, технологічний підхід, евристичний підхід.

Постановка проблеми. Тенденції розвитку криміналістики зумовлені науково-технічним прогресом сучасного суспільства, «технологізацією» криміналістичних знань, взаємозв'язком із правом, з одного боку, й індивідуальним підходом до методики розслідування кожного конкретного кримінального правопорушення – з іншого. У першому випадку йдеться про технологічний підхід, який дає змогу уніфікувати криміналістичні рекомендації стосовно прагматичних цілей, задовольнити актуальні запити практики й оперативно впроваджувати пропоновані наукою інноваційні розробки, у другому – про евристичний підхід, зміст якого полягає в індивідуально-творчому підході до методики розслідування кримінальних правопорушень.

Методики розслідування можуть і повинні розроблятися для груп злочинів, об'єднаних у методичних цілях на основі певної криміналістичної ознаки. У цьому контексті вважаємо влучним вираз М. Даньшина стосовно того, що сьогодні криміналістика продовжує перебувати на передовій протидії злочинності в Україні [1, с. 151], тому досить актуальним як для практиків, так і для науковців-криміналістів є питання формування та втілення у практику криміналістичної методики розслідування окремих видів злочину, зокрема погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи.

Треба зазначити, що удосконалення наявних і створення нових методик розслідування злочинів є найактуальнішою проблемою сучасної криміналістики, оскільки останніми роками з'являється дедалі більше ознак «відставання» науково-методичних рекомендацій від потреб практики [2, с. 3], і криміналістична наука не може «стояти осторонь» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику формування криміналістичних методик неодноразово досліджували А.А. Барцицька, В.А. Журавель, О.Н. Колесніченко, А.С. Колодіна, В.В. Тіщенко та ін. Незважаючи на беззаперечний внесок зазначених науковців у розробку виділеної проблематики, чимало питань залишилося невирішеними чи спірними. Крім того, існує потреба в розробці методики й обґрунтуванні її підходів до розслідування різних кримінальних правопорушень, зокрема погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи.

Метою статті є обґрунтування значення евристичного підходу для побудови криміналістичної методики розслідування злочинів

погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Виклад основного матеріалу. На самому початку дослідження слід розібрати саме поняття «криміналістична методика», яке загалом розуміють як завершальний розділ науки криміналістики, котрий становить систему інтегрованих наукових положень і сформованих на їхній основі комплексів методичних рекомендацій, що забезпечить оптимальну організацію розслідування та попередження окремих видів злочинів [4, с. 423]. Саме криміналістична методика як особливий розділ криміналістичної науки здійснює аналіз накопиченого досвіду слідства, виконує пошук найефективніших прийомів і методів ведення розслідування кримінальних правопорушень, а також розробляє рекомендації, які є своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях.

Окремі методики розслідувань – це технологічний еталон того, як потрібно діяти слідчому за тих або інших умов [4, с. 423]. І якщо говорити про криміналістичну характеристику злочину, то вона виникає не відразу, а внаслідок тривалого шляху розвитку всієї криміналістики та її заключного розділу – криміналістичної методики розслідування злочинів [5, с. 11].

Отже, коли ми розглядаємо окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень, то бачимо, що їх формування відбувається на підставі певних принципів, тобто вихідних засад, які зумовлюють розроблення теоретичних положень і методів пізнання на ґрунті криміналістичних знань.

Передусім слід відзначити, що перші спроби формулювання принципів криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів вченими-криміналістами були здійснені в середині 70-х рр. минулого століття. Зокрема, О. Колесніченко виокремлював чотири такі принципи: 1) правильну кримінально-правову оцінку розслідуваної події; 2) зумовленість методики особливостями конкретної кримінальної справи та слідчої ситуації; 3) координацію дій слідчого, органів дізнання і громадськості; 4) використання в розслідуванні наукових знань. У свою чергу, М. Селіванов пропонує виділяти десять принципів криміналістичної методики: 1) плановість розслідування; 2) зумовленість методики предметом доказування; 3) необхідність врахування типової криміналістичної характеристики злочинів; 4) врахування у побудові методики розслідування у конкретній

справі слідчої ситуації; 5) оптимальний набір слідчих дій, що забезпечують повноту, точність і економічність розслідування; 6) розподіл слідчих дій на початкові та наступні; 7) оптимальну послідовність намічених і проведених слідчих дій; 8) передбачення поряд із окремими слідчими діями комплексів слідчих дій, підпорядкованих тим чи іншим окремим завданням; 9) установа черговості таких комплексів слідчих дій; 10) рухливість, динамічність методики. Пізніше до цієї проблематики зверталися й інші науковці [6, с. 174–175].

Аналіз запропонованих принципів дає підстави стверджувати, що більшою мірою вони стосуються формулювання засад організації розслідування злочинів, загальних вимог до дій слідчого у розслідуванні будь-якого виду злочину, аніж визначення керівних підходів до розроблення окремих криміналістичних методик як своєрідних інформаційних моделей. Окремі з них взагалі навряд чи можна віднести до принципів, оскільки вони відображають елементи структури криміналістичної методики, наприклад, залучення спеціальних знань, використання допомоги громадськості, технічних засобів, прийомів і методів у розслідуванні, безперервність версіювання, планування і наукової організації праці суб'єктів досудового і судового слідства, виявлення причин та умов, які сприяють учиненню злочинів, та ін. [6, с. 175–176].

У разі відсутності криміналістичної методики розслідування конкретних злочинів із метою її формування слідчому доцільно послуговуватися такими принципами: принципом інтеграції слідчої практики, в т. ч. щодо злочинів цієї класифікаційної групи, з метою формування уявної інформаційної моделі злочинної діяльності (криміналістичної характеристики); принципом екстраполяції, зокрема аналітичного опрацювання усталених слідчих ситуацій щодо злочинів цієї категорії та використання розробленої системи тактичних прийомів розв'язання відповідних задач розслідування; принципом моделювання, зокрема щодо побудови типових моделей проведення як окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, так і їхніх комплексів (тактичних операцій) [7, с. 148].

Сучасний період характеризується тим, що вчені докладають чимало зусиль задля зміни напряму наукового пошуку, а саме від «книжкових методик» до побудови певних алгоритмів і програм дій слідчого відповідно до типових ситуацій. Ось тут найкраще себе проявляє

евристичний підхід, який ґрунтується на принципах формування криміналістичної методики та передбачає: по-перше, побудову криміналістичної методики розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги слідчим; по-друге, застосування слідчим криміналістичних алгоритмів і програм, що доцільно використовувати задля успішного й ефективного виконання завдання розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи.

Евристичні моменти виявляються тоді, коли наявні умови не підказують уповноваженій особі способів розв'язання певної конкретної проблеми (ситуації), а минулий досвід не містить готової схеми, що могла б бути застосована за цих умов [8]. Тобто значення евристичного підходу у розслідуванні кримінальних правопорушень погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи виявляється у тому, що слідчий самостійно здійснює пошук необхідних йому методів і засобів виконання поставлених завдань, урахувавши індивідуальні особливості розслідуваної події, застосовує свій творчо-індивідуальний хід мислення, який може не збігатися з типовими рекомендаціями, що призводить до пошуку іншого, часом нетрадиційного рішення.

Потрібно зазначити, що використання евристичного підходу до побудови криміналістичної методики потребує від слідчого не лише наявності значного практичного досвіду, а й неабиякого творчого потенціалу, адже евристичне мислення – це вищий рівень інтелектуальної організації особистості.

І якщо порівняти евристичний підхід, наприклад, із технологічним, застосування якого базується на активному прогресі технологізації, бачимо, наскільки евристичний підхід має творчий початок. Так, у розслідуванні будь-якого кримінального правопорушення використовується як технологічний, так і евристичний підходи. Перший використовується під час побудови окремих криміналістичних методик розслідування і дозволяє синтезувати теоретичні знання, на основі яких вже будуються технології здійснення слідчих дій у практичній діяльності. Другий же ґрунтується на індивідуальному підході самого слідчого, тож дефіцит криміналістично значущої інформації потребує від слідчого саме евристичних рішень.

Погоджуємося з А. Колодіною, що евристичний підхід ґрунтується на базі даних, досвіді

роботи у сфері слідчої діяльності, логічному мисленні, інтуїції слідчого та інших професійних якостях, набутих у ході здійснення цієї діяльності [7, с. 145]. Розглянемо деякі евристичні методи, які, на наш погляд, доцільно застосувати у розслідуванні погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Загалом евристичні методи слід розглядати як спеціальні методи аналізу, що базуються на використанні досвіду, інтуїції фахівця та його творчого мислення [9]. Всі евристичні методи під час їх використання слідчим не мають заздалегідь запрограмованих і чітко сформованих етапів реалізації, вони формулюються індивідуально залежно від конкретних слідчих ситуацій.

Так, на нашу думку, ключовим евристичним методом, у т. ч. і під час розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи, виступає метод моделювання. Необхідність використання моделювання в реалізації евристичного підходу значною мірою зумовлюється початковою слідчою ситуацією розслідування кримінального правопорушення за відсутності конкретної методики, коли існує необхідність опосередкованого пізнання елементів події злочину та переходу від рівня аналізу емпіричних даних до абстрактно-теоретичних узагальнень. Так, результатом використання методу моделювання є створення конкретної моделі, яка в контексті використання евристичного підходу: виступає єдиним елементом між подією та її розумовим сприйняттям слідчим; виступає у формі ідеальної системи; має ймовірний характер; може бути одночасно ретроспективною і перспективною [7, с. 145].

Продовжуючи аналіз методів евристичного підходу в роботі слідчого, необхідно звернути увагу на напрацювання інших галузей наукового знання, які інтенсивно проникають у криміналістику. Як окрему групу можливо виділити методи психологічної активації мислення, які спрямовані на усунення перешкод для винахідницьких рішень і нових ідей і забезпечують всебічне вивчення об'єкта пізнання. У контексті евристичної діяльності слідчого до таких методів можна віднести: 1) мозковий штурм – один із найвідоміших методів колективного пошуку нестандартних рішень. Водночас необхідно зазначити, що його використання передбачає наявність групи суб'єктів, і тому слідчому необ-

хідно залучити до цієї діяльності працівників оперативних підрозділів, експертів-криміналістів та інших осіб, здатних допомогти в пізнанні конкретної події злочину; 2) метод синектики, який передбачає використання асоціативних зв'язків і дозволяє слідчому активізувати для прийняття евристичних рішень раніше напрацьований професійний і життєвий досвід. Для цього методу характерне застосування різноманітних форм аналогії [7, с. 145].

Це не повний перелік евристичних методів, які застосовуються слідчим у розкритті кримінальних правопорушень. Також для розслідування кримінальних правопорушень, у т. ч. і погроз або насильництва щодо захисника чи представника особи, окрім евристичних методів, застосовуються й загальнонаукові, зокрема аналіз, індукція, дедукція тощо, але, оскільки вони не є предметом нашого дослідження, ми на них не зосереджуємося.

Висновки і пропозиції. Формування окремих методик розслідування злочинів пов'язане з низкою питань, зокрема теоретико-методологічного характеру. Саме тому розроблення науково обґрунтованих рекомендацій у методиці розслідування передбачає використання диференційованого підходу, зумовленого особливостями роду або виду злочину. Створення уніфікованої системи принципів побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів є істотним і необхідним кроком до найбільш якісного формування криміналістичних методичних рекомендацій, необхідною умовою їх наближення до потреб практики. Знання слідчими та іншими співробітниками правоохоронних і судових органів положень методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із погрозами або насильством щодо захисника чи представника особи, допомагатиме проведенню фахового і всебічного комплексного розслідування та сприятиме реалізації завдань кримінального провадження.

Евристичний підхід під час побудови методики розслідування кримінальних правопорушень, у т. ч. розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи, є складним, творчим, пізнавальним процесом, який має важливе значення, адже програма й алгоритм, побудований слідчим, не є вичерпним, останній у своїй діяльності зіштовхується з великою кількістю різноманітних ситуацій, кожна з яких потребує індивідуально-творчого підходу.

Список використаної літератури:

1. Пчеліна О.В. Технологічні підходи до побудови криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 30 (2). С. 150–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_30%282%29__40 (дата звернення 20.02.2021).
2. Бояров В.І. Криміналістична характеристика кримінально-караних проявів екстремізму. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 4 (25). С. 3–8. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Chaau_2014_7_4_2.pdf (дата звернення 25.02.2021).
3. Пчеліна О.В. Криміналістична класифікація злочинів у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2014. № 6 (10). С. 267–271. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/60.pdf> (дата звернення 18.02.2021).
4. Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексеев та ін. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. 544 с. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kruminalist/lections/lection_4.25.html (дата звернення 20.02.2021).
5. Берназ П.В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/3/5.pdf> (дата звернення 18.02.2021).
6. Журавель В. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 173–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2011_1_18 (дата звернення 20.02.2021).
7. Колодіна А.С. Евристичний підхід до методики розслідування: актуальні питання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 3 (2). С. 142–149 URL: http://nvppp.in.ua/vip/2019/3/tom_2/24.pdf (дата звернення 25.02.2021).
8. Арутюнов В.Х., Мішин В.М., Свінцицький В.М. *Методологія соціально-економічного пізнання : навчальний посібник*. Київ : КНЕУ, 2005. 353 с. URL: <https://library.if.ua/book/25/1769.html> (дата звернення 26.02.2021).
9. Купалова Г.І. *Теорія економічного аналізу : навчальний посібник*. Київ : Знання, 2008. 639 с. URL: https://pidru4niki.com/11631018/ekonomika/evristichni_metodi_zastosuvannya_ekonomichnomu_analizi# (дата звернення 27.02.2021).

Klechanovskiy I. S. The value of a heuristic approach in building a forensic methodology of investigating a threat or violence against a defense counsel or a person's representative in connection with activities related to the provision of legal assistance

The article is devoted to the problem of certain methods of crime investigation. Among such problems, there are quite often studies concerned different approaches to building a methodology for investigating crimes, including a heuristic approach. It is stated that the creation of new techniques of crime investigation is a priority task of criminology. The concept of forensic methodology is characterized as the final section of forensic science, which essence is to analyze the experience gained during the investigation and search for the necessary methods for investigating a criminal offense. It is noted that certain methods of investigation determine a certain algorithm of actions used by an investigator in the investigation of a criminal offense. It is emphasized that the formation of all forensic methods of crime investigation should be based on clearly defined principles.

The article attempts to justify the application of a heuristic approach when building a forensic methodology for investigating the threat or violence against a defense counsel or a person's representative in connection with activities related to the provision of legal assistance. The heuristic approach is manifested when the investigator, in the absence of proper methodology for the investigation, independently finds methods and means of performing the tasks, taking into account the individual characteristics of the event under investigation, and uses a creative way of thinking that does not coincide with typical recommendations, and leads to the search for another unconventional solution.

It is noted that heuristic methods should be considered as special methods of analysis. There are some heuristic methods, which presence is a prerequisite for the formation of forensic methods of investigating the threat or violence against a defense counsel or a person's representative. Among such methods, the modeling method used by the investigator at the initial stage of the investigation is important. The method of synectics and brainstorming are also characterized. It is emphasized that in order to use heuristic methods in the investigation of this criminal offense, the investigator must have significant practical experience and creative potential.

Keywords: *investigative activities, algorithm, criminal offense, investigative situation, technological approach, heuristic approach.*